

PRAVO NA OBRAZOVANJE I RAD OSUĐENIKA – RASKORAK IZMEĐU POTREBE I MOGUĆNOSTI

THE RIGHT TO EDUCATION AND THE WORK OF CONVICTS - AN INTERRUPTION BETWEEN NEEDS AND POSSIBILITIES

Nataša Tanjević | Narodna banka Srbije, Beograd | tanjevicn@gmail.com

UDK: 374.018.4:343.22
364-785.14-058.5

Sažetak

Obrazovanje, stručno osposobljavanje i rad tokom izvršenja kazne zatvora mogu biti važan faktor u postizanju pozitivnih promena u ponašanju osuđenika i redukciji rizika recidivizma. S tim u vezi, u radu smo ukazali na potrebu za navedenim aktivnostima i značaju koji imaju za rehabilitaciju osuđenika i smanjenje recidivizma, ali i na probleme i izazove u realizaciji obrazovnih i radnih aktivnosti koji se javljaju u praksi. Zaključeno je da realizaciju normativnih rešenja otežava činjenica da su prostorni, kadrovski i materijalni uslovi u zatvorima nezadovoljavajući, kao i da je u uslovima u kojima se obrazovni i radni delovi tretmana ne sprovode ili su sadržaji ovih aktivnosti na niskom nivou teško očekivati efikasno izvršenje zatvorske kazne.

Abstract

Education, professional training and work during the execution of a prison sentence may be an important factor in achieving positive changes in the behavior of convicts and reducing the risk of recidivism. In this regard, in this work we pointed out the need for these activities and importance for the rehabilitation of convicts and the reduction of recidivism, as well as the problems and challenges in the realization of educational and working activities that occur in practice. It was concluded that the implementation of normative solutions is hampered by the fact that spatial, personnel and material conditions in prisons are unsatisfactory, and that in conditions where the educational and working parts of the treatment are not being implemented or the content of these activities are at a low level it is difficult to expect an effective execution of the prison sentence.

Ključne reči: lica lišena slobode, obrazovanje, rad, resocijalizacija, zatvor, zakonodavstvo

Keywords: person deprived of their liberty, education, laybor, rehabilitation, prison, legislation

JEL klasifikacija: I20

1. Uvod

Davno su prošla vremena kada se kazna svodila samo na odmazdu – голу represiju i kada su ljudi slati u zatvore kako bi se izolovali od ostatka društva i fizički najsurovije kažnjavali da bi se slomila njihova volja, duh i ličnost. Moderni sistem izvršenja kazne lišenja slobode zasniva se na ideji približavanja osuđenika životu na slobodi i podrazumeva resocijalizaciju kao svrhu kažnjavanja, individualizaciju i humano postupanje sa osuđenicima, uz poštovanje njihovih ličnosti, dostojanstva i ljudskih prava. S tim u vezi, danas je nesporno da za promenu ponašanja nije dovoljno samo lišavanje slobode i zatvaranje učinilaca krivičnih dela već da su neophodni rehabilitacijski postupci, koji se sastoje u menjanju onih osuđenikovih navika i vrednosti za koje se smatra da su ga navele na izvršenje krivičnog dela, kao i u njegovom osposobljavanju za društveno prihvatljiv način života.

Shodno članu 43. Zakona o izvršenju krivičnih sankcija [1], svrha izvršenja kazne zatvora je da osuđeni tokom izvršenja kazne primenom odgovarajućih programa postupanja, usvoji društveno prihvatljive vrednosti radi lakšeg uključivanja u uslove života posle izvršenja kazne kako ubuduće ne bi činio krivična dela. Stoga je veoma važno da se vreme koje pojedinac provede u zatvoru iskoristi kao jedan od važnih segmenata uspešne reintegracije u društvo nakon izvršene kazne i kao jedan od ključnih faktora u prevenciji recidivizma, posebno ako se ima u vidu da preko polovine od ukupnog broja osuđenih lica čine povratnici.

Obrazovanje, stručno osposobljavanje osuđenih lica i njihov rad tokom izvršenja zatvorske kazne imaju niz pozitivnih karakteristika poput razvijanja odgovornosti, discipline, radnih navika, konstruktivnog načina ispunjavanja slobodnog vremena, emocionalne stabilnosti itd. Takođe, oni predstavljaju priliku da ova lica steknu veštine i kompetencije kojima će poboljšati mogućnost za zapošljavanje po izlasku iz zatvora. Međutim, iako ovi sadržaji imaju bitnu ulogu u tretmanu izvršenja krivičnih sankcija, i zatvorske uprave i osoblje suočavaju se sa brojnim problemima i izazovima u realizaciji obrazovnih i radnih programa, jer su prostorni, kadrovski i materijalni uslovi u zatvorima nezadovoljavajući. Navedeno smanjuje mogućnosti da se osuđenici obrazovanjem i obukom osposobe, kvalifikuju, prekvalifikuju ili dokvalifikuju za neki posao i time osnaže za samostalan život po izlasku iz zatvora, odnosno da po izlasku iz zatvora ne čine nova krivična dela.

2. Razvoj i značaj organizovanja obrazovanja osuđenika

S uvođenjem kazne zatvora pojavila se potreba za pronalaženjem načina postupanja prema licima lišenim slobode koji bi dopineli promeni njihovog ponašanja i nečinjenju novih krivičnih dela po izlasku iz zatvora. S tim u vezi, uvođenje obrazovanja u zatvorski sistem predstavljalo je jedan od načina za ostvarivanje ovih težnji.

U početku je obrazovanje osuđenika predstavljalo potrebu da se opismene kako bi bili u stanju da čitaju Bibliju i traže spasenje. Verovalo se da će osuđeni na taj način moći da prepozna svoje grehe, da traži oprostaj od Boga i ostvari spasenje [2]. Do sredine četrdesetih godina XIX veka, oblast korektivnog obrazovanja počela je da se širi kroz obimniji plan i program, uključivanjem istorije, astronomije, geografije, psihologije i fizičkog vaspitanja. Postala je redovna praksa da se pojedini zatvorenici uključuju u obrazovne i stručne programe kao deo zatvorske kazne.

Praksa sprovođenja obrazovnih programa u zatvorima, njihov sadržaj i način realizacije variraju od zemlje do zemlje, a zavise od opšteprihvaćenog društvenog shvatanja značaja obrazovanja uopšte i kaznene politike, ali i od materijalnih mogućnosti. Najveći broj obrazovnih programa za odrasle osuđenike nastao je na tlu SAD. Najveći broj zatvora u SAD pruža osuđenima mogućnost da učestvuju u kursovima opismenjavanja, učenja engleskog jezika kao drugog jezika, ili pak pruža programe kontinuiranog obrazovanja odraslih [3]. Svaki program pruža određene kvalifikacije i obučenosť za određena zanimanja, kao i verifikovan sertifikat.

U Francuskoj su obrazovanjem obuhvaćeni samo zainteresovani osuđenici. U praksi, međutim, ne postoje dovoljni resursi kako bi se to omogućilo. Primera radi, srednjoškolsko obrazovanje omogućeno je u pojedinim institucijama, ali su mesta ograničena te nemaju svi jednaki pristup. Što se tiče fakultetskog obrazovanja, zatvorenici se mogu uključiti u programe učenja na daljinu. U Italiji postoji niz mera koje stimulišu srednje i visoko obrazovanje; obrazovne aktivnosti zasnovane su na dobrovoljnom učesću osuđenika, a onaj koji je aktivno učestvovao u programu reedukacije ima priliku da bude ranije pušten iz zatvora. U Nemačkoj se u okviru socijalne službe u zatvorima ostvaruju ciljevi tretmana u procesu korekcije osuđenikovog ponašanja i služba ima visok stepen samostalnosti i uživa veliki ugled [4]. Obrazovanje i stručno osposobljavanje je posebno razvijeno u švedskim zatvorima, pri čemu je važna karakteristika da je ono sastavni deo redovnog obrazovanja odraslih. Po izlasku iz zatvora, zatvorenici mogu nastaviti započetu edukaciju i da s diplomom koju su stekli u zatvoru budu konkurentni prilikom traženja zaposlenja. U Danskoj zatvorenici imaju dužnosť da imaju zaposlenje prilikom izdržavanja kazne i da budu uključeni u neki od posebnih programa ili da učestvuju u obrazovnim programima. Obrazovanje

zatvorenika u Finskoj je u domenu vlasti odgovornih za javno obrazovanje. Obrazovne programe sprovode učitelji i profesori koji su inače zaposleni u školama za odrasle ili su specijalizovani za obrazovanje odraslih osoba. Obrazovanje se smatra bitnim elementom u celokupnoj rehabilitaciji zatvorenika te se kao poseban prioritet navodi motivacija slabo obrazovanih zatvorenika za učešće u obrazovnim programima.

U SAD i nekim zemljama Evropske unije u kojima postoji višedecenijska praksa sprovođenja edukativnih programa u zatvorima rađena su istraživanja koja su pratila efekte zatvorskog obrazovanja na smanjenje recidivizma i uspešniju resocijalizaciju osuđenika. Pokazano je da su oni koji pohađaju edukativne programe manje skloni da se vrate u zatvor, ali i da se smanjuje nivo nasilničkog ponašanja, kao i broj disciplinskih problema osoba koje učestvuju u zatvorskim edukativnim programima.

Kada je reč o našoj zemlji, sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka kazneno-popravni zavodi imali su obrazovne centre – škole za osnovno i srednje obrazovanje odraslih osuđenika, koje su bile povezane sa odgovarajućim školama u centru grada, a godišnje je upisivano više stotina osuđenika koji su završavali osnovno i srednje obrazovanje. Sve do sredine osamdesetih godina, oko 30% osuđenih bilo je uključeno u neki oblik obrazovanja. Međutim, nakon toga opada interesovanje za obrazovanje u zatvorima, a povećava se sumnja u moć obrazovanja kao oblika tretmana u resocijalizaciji osuđenih, te se javlja nezainteresovanost uprava zavoda za organizovanjem obrazovanja [5].

Pitanje obrazovanja je posebno aktuelno kod zatvorske populacije ako imamo u vidu da osuđeni imaju niži obrazovni nivo od opšte populacije, neretko su nepismeni i nedovoljno motivisani za uključivanje u proces obrazovanja. Stoga je osnovni cilj realizacije obrazovnih programa u zatvoru sticanje osnovnih znanja, razvijanje i unapređivanje radnih veština i navika osuđenika i dobijanje stručnih kvalifikacija.

Značaj obrazovanja kao sastavnog dela tretmana u zatvorima prepoznat je i od strane međunarodnih organizacija. Evropska zatvorska pravila posvećuju sedam članova obrazovanju zatvorenika [6]. Navodi se da svaki zatvor treba da nastoji da svim zatvorenicima omogući pristup obrazovnim programima, koji su, što je moguće, sveobuhvatniji i koji zadovoljavaju njihove individualne potrebe. Prioritet imaju zatvorenici koji imaju potrebu za opismenjavanjem i sticanjem numeričkih veština i oni koji nemaju osnovno ili stručno obrazovanje. Pritom, posebna pažnja poklanja se obrazovanju mladih zatvorenika i onih s posebnim potrebama. Svaki zavod treba da ima biblioteku koja je na raspolaganju svim zatvorenicima. Najzad, u meri u kojoj je to ostvarivo, obrazovanje zatvorenika treba da bude integrisano u državni obrazovni sistem i sistem stručnog osposobljavanja, tako da nakon izlaska iz zatvora zatvorenici mogu bez teškoća da nastave obrazovanje i stručno osposobljavanje i da se sprovedi pod pokroviteljstvom obrazovnih institucija van zatvora.

Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za postupanje sa zatvorenicima [7] polaze od toga da su cilj osude na zatvaranje i slične mere lišavanja slobode namenjene pre svega zaštitu društva od zločina i smanjenju recidivizma, a da se ovi zadaci mogu ostvariti samo ako je period zatvaranja toliko dug da osigurava, koliko je to moguće, reintegraciju tih lica u društvo po otpustu tako da mogu voditi samostalan život u skladu sa zakonom. U tom cilju će im zavodska administracija i druge nadležne vlasti ponuditi obrazovne sadržaje, profesionalno osposobljavanje i ostale pogodne oblike pomoći. Posebna pažnja biće posvećena obrazovanju nepismenih i mladih osuđenika, pri čemu je potrebno stvoriti uslove za dalje obrazovanje svih osuđenika koji od toga mogu imati koristi, uključujući i religiozno podučavanje u državama u kojima je to moguće.

Iz svega navedenog proizlazi da se od obrazovanja očekuje da pomogne da se osuđenik na slobodi lakše integriše u sredinu, poboljša odnose i komunikaciju s ljudima i poveća mogućnost zaposlenja, te da više ne čini krivična dela. Kako ispravno navodi Knežić: „Obrazovanje je dovoljno dobro, ma i kakvo bilo, da životu iza žice doda više od nade za život bez vraćanja kriminalnim delima” [8].

3. Razvoj i značaj rada osuđenika

Zatvorski rad postoji od nastanka zatvora, pri čemu se u okviru njegovog istorijskog razvoja mogu uočiti dve faze i to: kazneni zatvorenički rad, u kome je rad zatvorenika imao za cilj intenziviranje i dodatak kazni i nekazneni rad zatvorenika, u kome rad postaje način postupanja prema zatvorenima, sastavni deo tretmana i pomoć osuđenom licu na putu za resocijalizaciju i uspešniju reintegraciju u društvo.

Pre dvesta-trista godina, rad osuđenih vezivao se za težak fizički rad, kopanje kanala, rad u kamenolomima uz lance i naoružanu stražu. U periodu od XV do XVII veka, u većini evropskih zemalja formiraju se razne ustanove za smeštaj skitnica, prosjaka i prestupnika. Sredinom XVII veka počinje razdvajanje ovih ustanova, pa se, na primer, u Engleskoj formiraju kazneni zavodi u koje su upućivani skitnice i prosjaci koji su bili sposobni za rad i pokazali želju da rade, kao i popravni domovi, u koje su se raspoređivali oni sposobni za rad, ali koji nisu želeli da rade. Za ove ustanove može se reći da su težile da osposobe navedene kategorije lica za vršenje određenih poslova i da ih tako odvrate od kriminalnog ponašanja [9].

Po prvi put rad je tretiran kao metod i tretman prevaspitanja i profesionalnog osposobljavanja osuđenika u Oburnskom sistemu izvršenja kazne zatvora (tzv. sistem ćutanja), koji je podrazumevao razdvajanje zatvorenika noću po ćelijama, dok im je tokom dana bilo omogućeno da rade u manjim ili većim grupama, uz obavezno ćutanje. Ipak, i dalje je rad osuđenika imao za cilj sticanje što veće materijalne dobiti i profita.

Sredinom XIX veka uvodi se koncepcija progresivnog sistema, čija je glavna zamisao bila ideja progresije, prema kojoj, u skladu s postignutim rezultatima u domenu rada i vladanja, zatvorenik može progresivno da napreduje u tretmanu, odnosno da dobija veće pogodnosti i veći stepen slobode. Osnovne karakteristike ovog sistema su nagrade i privilegije koje zatvorenici dobijaju na osnovu svog rada i vladanja, iz čega proizlazi da sve privilegije zavise od ponašanja zatvorenika i njegovih radnih rezultata.

Početak XX veka, rad dobija jednu sasvim drugačiju ulogu. On prestaje biti sredstvo prinude i kazne i postaje metod tretmana u funkciji prevaspitanja osuđenika. U savremenoj penološkoj praksi, rad osuđenika smatra se za jednu od primarnih metoda prevaspitanja i uslova njihovog uključivanja u život na slobodi. Oblici profesionalnog osposobljavanja mogu biti različiti – zanatski, poljoprivredni, industrijski, intelektualni i dr. Pritom, rad osuđenih u zatvoru uvek se sagledava sa dva aspekta. Postavlja se pitanje da li rad osuđenih u zatvoru treba posmatrati kao deo procesa rehabilitacije prestupnika ili ga treba posmatrati sa ekonomskog aspekta, jer se koristi jeftina radna snaga osuđenih [10]. Za razliku od rada na slobodi, koji je podređen sticanju materijalne dobiti i zadovoljenju egzistencijalnih i luksuznih potreba čoveka, rad osuđenika unutar penitencijarne ustanove znatno se razlikuje jer je podređen promeni njegove svesti, vaspitanju i prevaspitanju, a ne sticanju bilo kakve materijalne koristi.

Značaj rada osuđenika prepoznat je i od strane međunarodnih organizacija. Među pravilima koja se odnose na rad, Evropska zatvorska pravila navode sledeće: rad u zatvoru smatra se pozitivnim aspektom zatvorskog režima i nikada se ne sme koristiti kao kazna (26.1); zatvorske vlasti moraju nastojati da obezbede dovoljno korisnog posla za zatvorenike (26.2); organizacija i metodi rada treba da budu što sličniji radu u zajednici kako bi se zatvorenici pripremili za uslove normalnog radnog života (26.7) i sl.

Standardna minimalna pravila UN za postupanje sa zatvorenima predviđaju osam pravila koja se odnose na rad osuđenika (Pravila 96-104). Polazi se od toga da osuđenici imaju pravo da rade i/ili aktivno učestvuju u svojoj rehabilitaciji, da će osuđenima biti obezbeđen odgovarajući koristan rad kako bi bili zaposleni u normalno radno vreme, i da, koliko god je to moguće, rad koji se nudi treba biti takav da održava ili jača sposobnosti osuđenika da žive pošteno posle otpuštanja iz ustanove. Profesionalno osposobljavanje za korisna zanimanja biće obezbeđeno svim, a naročito mladim osuđenima. Opšte odredbe o zaštiti na radu i obezbeđenju sigurnosti i zdravlja radnika biće primenjene i u zavodima, a isto važi i za plaćanje naknade za povrede na radu, uključujući i profesionalne bolesti. Najzad, pravilima se predviđa uspostavljanje sistema

odgovarajućih naknada za rad osuđenika u kome će biti dozvoljeno da deo zarade osuđenici upotrebe za nabavke predmeta za ličnu upotrebu i da šalju porodici, a deo zarade će od strane zavodske vlast biti odvojen u poseban fond iz koga će sredstva osuđenika biti predata pre otpuštanja iz ustanove.

Shodno članu 98. Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, rad osuđenog je sastavni deo programa postupanja. Rad osuđenog tokom izvršenja kazne zatvora bliže se uređuje Pravilnikom o radu osuđenog lica [11]. Prema članu 2. navedenog pravilnika, svrha rada je da osuđeni stekne, održi i poveća svoje radne sposobnosti, radne navike i stručno znanje kako bi mu se omogućili uslovi za uspešnu reintegraciju. Rad osuđenih mora biti svrsishodan i ne sme biti ponižavajući, a postizanje ekonomske koristi od rada osuđenih ne sme štetiti ostvarenju svrhe tog rada. Članom 9. predmetnog pravilnika propisano je da se osuđeni mogu upošljavati u sledećim oblastima rada:

- 1) proizvodni rad – na poslovima industrijske, poljoprivredne i zanatske proizvodnje;
- 2) usluge – ugostiteljske, trgovačke, zanatske, intelektualne i tehničke, i
- 3) fizički (ostali) povremeni poslovi.

Rad osuđenog ne uračunava se u staž osiguranja. Kada se, shodno propisima o uslovima za stručnu kvalifikaciju, i samo vreme provedeno na radu priznaje za sticanje stručne kvalifikacije, priznaje se za tu kvalifikaciju i vreme provedeno na istoj vrsti posla tokom izdržavanja kazne zatvora. Osuđeni ima pravo na naknadu za rad, koja se isplaćuje jednom mesečno a iznosi najmanje 20% najniže cene rada u Republici Srbiji, s tim da se za rad duži od punog radnog vremena uvećava za 50%. Osuđeni nije u mogućnosti da raspolaže svom zaradom koju ostvari, već mu je na raspolaganju 70% naknade i nagrade za rad, dok se ostatak ostavlja na štednju koja se može koristiti po isteku kazne, odnosno ranije, ukoliko za tim postoji potreba, a po odobrenju upravnika. Ujedno, upravnik zavoda može osuđenog novčano nagraditi za uspehe u radu. Osuđeni uživa zaštitu na radu shodno propisima koji uređuju zaštitu na radu.

4. Obrazovanje i rad osuđenika - raskorak između potrebe i mogućnosti

Često se zaboravlja da se i u zatvoru radi o ljudskom biću, o čoveku koji će po isteku zatvorske kazne (sem u izuzetnim slučajevima) ponovo zauzeti svoje mesto u svetu slobodnih ljudi [12]. S jedne strane, traži se odmazda, a s druge strane, zahteva se da se taj isti čovek u zatvorskim uslovima promeni. Navedeno nužno nameće pitanje da li zatvori i tretman onakvi kakvi jesu mogu ispuniti svrhu kažnjavanja, odnosno može li osuđenik da se promeni tokom izvršenja kazne i po izlasku na slobodu postane građanin koji je koristan po sebe i društvo [13]. Ako se uzme da je osnovna mera efikasnosti kazne stopa recidivizma, s obzirom na to da ona pokazuje koliko osuđenika posle izdržane kazne bude ponovo osuđeno, može se zaključiti da u tom delu nema preterano razloga za optimizam, jer je stopa recidivizma zatvoreničke populacije u Srbiji decenijama unazad zabrinjavajuće visoka.

Prema međunarodnim standardima, ustanove za izvršenje krivičnih sankcija dužne su da ponude osuđenim licima mogućnosti za rad, obrazovanje i programe socijalizacije, kao i da obezbede da osuđena lica dobiju adekvatnu podršku pre samog otpusta. S tim u vezi, u mnogim zemljama sveta u XX veku problem nemogućnosti upošljavanja zatvorenika pokušava se premostiti uključivanjem privatnog sektora u organizaciju proizvodnje u zatvorima. Međutim, u našoj zemlji se u vezi sa navedenim javlja veliki broj problema. Pre svega, u zemlji u kojoj je i stopa nezaposlenosti lica koja se nalaze na slobodi velika, pitanje je da li je realno očekivati da lica koja se nalaze u zatvoru na ovaj način dobiju mogućnost upošljavanja. S druge strane, oskudna ponuda poslova dovodi do nemogućnosti upošljavanja i prilagođavanja rada osuđenim licima, njihovim kvalifikacijama, sklonostima i svakako najvažnije – potrebama tretmana.

Generalno posmatrano, mogućnost upošljavanja zatvorenika je zbog neadekvatnog iskorišćavanja proizvodnih kapaciteta, nedostatka sredstava za rad i loših radnih uslova svedena na minimum. Ovo zabrinjava ako se zna da većinu zatvorske populacije čine radno

sposobna lica od 21 do 50 godina starosti. Jedan od svetlih primera u ovdašnjem zatvorskom sistemu je Kazneno-popravni zavod u Nišu, gde je od ukupno 1400 osuđenih, radno angažovano njih 1000. U ovom zavodu veliki broj osuđenika završio je obuku za deficitarna zanimanja koja su prepoznata na tržištu rada kao atraktivna, a na osnovu čega bi mogli lakše da nađu posao po izlasku iz zatvora (npr. zavarivanje, sito štampa, izrada i montaža nameštaja itd.). S druge strane, negativan primer je Kazneno-popravni zavod u Sremskoj Mitrovici u kojem veliki broj osuđenih nije radno angažovan. U pogledu ostvarivanja prava na rad, pojedini osuđeni u ovom zavodu imali su primedbe jer nisu uposleni, a od toga u velikoj meri zavise promene u njihovim programima postupanja, prelazak u grupe s većim stepenom prava, kao i dobijanje posebnih prava.

U praksi, rad službe za obuku svodi se na svakodnevnu procenu i ocenu zatvorenikovog ponašanja i zalaganja na radu, a podaci ukazuju na to da je jedva trećina osuđenika zaposlena, iako je daleko veći broj onih koji ispunjavaju uslove za rad. Tehnologija rada je zastarela i mašine su uglavnom amortizovane, a nedostaju i materijalna sredstva za nabavku sirovina i repromaterijala, male su mogućnosti za obuku, dokvalifikacije i prekvalifikacije. Zbog svega navedenog, radno angažovanje više izgleda kao privilegija manjeg broja osuđenih.

Na kraju, smatramo korisnim napomenuti da se u novijoj praksi inostranih sistema za izvršenje krivičnih sankcija mogu pratiti primeri uključivanja životinja u tretman koji su pozitivno uticali na razvoj empatije kod osuđenih lica, razvoj sposobnosti brige o drugima i sticanje znanja koja bi omogućila lakše zaposlenje po isteku kazne, kao i poboljšanje interakcije između osuđenih lica i opšte populacije. U našoj zemlji, program učešća životinja u tretmanu osuđenih lica primenjuje se u KPZ u Sremskoj Mitrovici, a osuđenici koji završili predmetnu obuku dobili su sertifikate za rad sa psima, koji će im biti od koristi da se lakše zaposle po izlasku iz zatvora.

Kada je reč o obrazovanju, može se konstatovati da svi zakoni o izvršenju krivičnih sankcija posle Drugog svetskog rata imaju članove koji se tiču prava osuđenika na obrazovanje. U skladu s tim, i novi Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u članu 122. propisuje da osuđeni ima pravo na osnovno i srednje obrazovanje, koje se, shodno opštim propisima, organizuje u zavodu, a zavod organizuje i druge vidove obrazovanja. Ne treba pritom zaboraviti da je obrazovanje jedno od osnovnih ljudskih prava i potreba, koje je propisano i Ustavom Republike Srbije [14].

Članom 40. Pravilnika o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora predviđeno je da zavod organizuje opismenjavanje, osnovno i stručno obrazovanje, prema programu postupanja, i omogućava polaganje ispita u zavodu i van zavoda. Takođe, ukoliko se osuđeni obrazuje ili školuje, zavod, prema svojim mogućnostima i u okviru programa postupanja, obezbeđuje odgovarajuće uslove i vreme za učenje. Dakle, ovo pravo je propisano, ali praksa pokazuje da mu se poklanja nedovoljno pažnje.

Podaci o obrazovnoj strukturi osuđenika kojima raspolažemo dovoljno govore o tome da se suočavamo s problemima nepismenosti, elementarnim osnovnim obrazovanjem odraslih i visokim procentom nekvalifikovanih. Prema tome, obrazovanje u zatvorima trebalo bi usmeriti na elementarno opšte obrazovanje, sticanje osnovnih životnih veština i početnog stepena stručne osposobljenosti neophodne za uspešno uključivanje u rad [15].

Pored nedostatka kvalifikovanog osoblja u službi za tretman s jedne i prevelikog broja osuđenika, s druge strane, ovde treba ukazati na još jedan problem, a to je nemotivisanost osuđenika za uključivanje u obrazovni proces i druge programe socijalizacije. Naime, pojedini smatraju da su stari i da je obrazovanje potrebno mladima. Oni koji su osuđeni na kratkotrajne kazne zatvora smatraju da nemaju dovoljno vremena da se uključe u obrazovni proces, a oni osuđeni na duge kazne pak ističu da ne postoji razlog da se uključe u taj proces, upravo zbog dužine boravka u zatvoru i činjenice da će po izlasku na slobodu biti suviše stari i da im obrazovanje neće ništa značiti. Navedeno nužno nameće potrebu preduzimanja aktivnosti koje bi povećale motivaciju osuđenika.

Međutim, ovaj deo završićemo i s pozitivnim primerima, kojih, ipak, ima. Naime, iako za zatvore važi već uobičajena fraza da se tamo završava „životni fakultet“ i da je bilo koji drugi fakultet

završiti gotovo nemoguće, interesantan je podatak da su u našoj zemlji u protekle tri godine 32 osuđenika završila fakultet, dok je tokom 2016. i 2017. njih 268 prošlo stručnu obuku. Ono što je posebno značajno za lakšu integraciju ovih lica u društvo jeste činjenica se u diplomi ili stečenom sertifikatu ne navodi da je dobijena u nekom od zavoda. Ovo je veoma značajno ako imamo u vidu da osuđivanost često predstavlja prepreku u pronalaženju zaposlenja nakon izlaska iz zatvora, i da lica koja su bila u zatvoru u društvu neretko zauvek ostaju etiketirana, odnosno "obeležena" kao bivši robijaš ili kriminalac, što pogoršava poziciju za socijalnu reintegraciju ovih lica.

5. Zaključak

Iako su davno prošla vremena kada su ljudi slati u zatvore da bi se izolovali od ostatka društva i da bi se fizički najsurovije kažnjavali kako bi se slomila njihova volja, duh i ličnost, pogled na zatvore u pojedinim zemljama nameće zaključak da se još uvek nismo previše odmakli od tog vremena i da je interes društva da se obezbedi generalna prevencija, da se kaznom učinilac krivičnog dela izoluje iz društvenog okruženja i zastraše drugi od preduzimanja sličnih radnji, te tako stvori privid da se problemi u društvu rešavaju [16]. Takođe, stiće se utisak da se društvo bavi posledicama učinjenih krivičnih dela, pri čemu se zanemaruju uslovi i uzroci koji su pojedinca doveli u zatvor. To što se u zatvorima nalazi najveći broj onih koji su učinili krivično delo krađe, neovlašćenog držanja opojnih droga, ugrožavanja javnog saobraćaja, kao i to što danas više nego ikada postoje različiti oblici nasilnog ponašanja u porodici, među decom, zloupotreba psihoaktivnih supstanci i sl., govori u prilog tome da naše društvo još uvek nema adekvatna rešenja i odgovore na mnoge društvene probleme i izazove, te da postoji potreba da se tim problemima mnogo ozbiljnije bavi, u smislu menjanja stanja u društvu.

Ne treba zaboraviti da su zatvori – kazneno-popravne ustanove. Ljude koji su u jednom društvu grubo narušili pravila tog društva svakako treba kazniti, ali tako da istovremeno prođu kroz proces edukacije i resocijalizacije i da nakon toga mogu da se u potpunosti integrišu nazad u društvo [17].

Korektivni zatvorski tretman u razvijenim zemljama podrazumeva primenu različitih obrazovnih, radnih i slobodnovremenskih sadržaja radi eliminisanja kriminogenog ponašanja i dobre socijalne reintegracije osuđenih nakon izlaska iz zatvora. Međutim, sprovođenje tretmanskih sadržaja otežavaju problemi penitencijarnog sistema, a pre svega prenaseljenost zatvora.

Kada je reč o našoj zemlji, možemo konstatovati da nedovoljan broj zaposlenih u službi za tretman i obuku (u odnosu na broj osuđenika), bez odgovarajuće stručne spreme i dodatnih osposobljavanja, oslikava stanje u srpskim kazneno-popravnim zavodima. Ozbiljan problem u organizovanju zatvorskog tretmana predstavlja i heterogenost osuđenika, raznolikost zatvora, finansijski i prostorni uslovi. Dodatni problem za sprovođenje tretmana predstavlja visoka stopa recidivizma u Srbiji. Naime, preko polovine populacije osuđenih čine recidivisti, što nalaže uvođenje specijalizovanih tretmana koji bi na detaljniji način bili usmereni na preispitivanje etioloških faktora i njihovo otklanjanje tokom korektivnog tretmana.

Promena ponašanja osoba lišenih slobode zahteva da se promeni način sprovođenja tretmana, u koji spada obrazovanje, osposobljavanje, obuka, kao i da se promeni, odnosno uspostavi odnos sa zatvorskim osobljem na način koji će doprineti ostvarivanju navedenih ciljeva. S tim u vezi, stiće se utisak da se našem zatvorskom sistemu jako sporo menja tradicionalni oblik pristupa delinkventu, a prenaseljenost zatvora, nedovoljno specijalizovanih kadrova, nedostatak finansijskih sredstava sve to još više usporava.

Nesporna je činjenica da je uvođenjem obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja u zatvorske okvire humanizovana praksa postupanja prema licima lišenim slobode. Međutim, očigledno je da je potrebno raditi i na edukaciji celokupnog društva kako bi se umanjio negativan odnos prema ovoj kategoriji lica. Kako navodi Mrvić-Petrović: "Pokušaj da se osuđenik u zatvorskim uslovima „prevaspita“ i stručno osposobi kako bi, posle izlaska iz zatvora mogao „na pošten način“ da se uključi u život, onemogućen je nespremnosti tog istog društva da osuđenom licu da šansu tako

što će ga zaposliti" (18). Naime, najšire javno mnjenje obično traži beskompromisnu i krajnje represivnu borbu protiv kriminala i nema razumevanja za prava i potrebe lica lišenih slobode, već se kriminalni prestupnici posmatraju kao dno društva koje ne zaslužuje dostojanstven život [19]. To dovodi do toga da se cilj krivičnih sankcija posmatra kao osveta učiniocu krivičnog dela, a prava na obrazovanje, rad i ostala prava, kao pogodnosti/privilegije ili neka posebna prava koja ne pripadaju ovim licima, a ne kao osnovna prava koja su zagarantovana svakom čoveku.

S tim u vezi, neophodno je preduzimati aktivnosti na podizanju svesti svih građana o tome da i lica lišena slobode imaju pravo na obrazovanje i rad i da od ostvarivanja ovih prava korist mogu imati ne samo osuđenici već i čitavo društvo.

Bibliografija

1. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, „Službeni glasnik RS”, br. 55/2014
2. Gehring, T., „Characteristics of correctional instruction, 1789–1875”, *Journal of Correctional Education*, 46, 1995, 52–59.
3. Ilijić, Lj., Knežić, B., Savić, M., „Obrazovanje u zatvoru – od prava do realizacije”, *Andragoške studije*, br. 1/2013.
4. Knežić, B., Savić, M., „Obrazovanje u zatvoru – od prava do realizacije”, *Andragoške studije*, br. 1/2013.
5. Knežić, B., „Obrazovanje osuđenika-način da se bude Slobodan”, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2017.
6. SAVET EVROPE, *Evropska zatvorska pravila, Preporuka (87) 3, Komitet ministara*, od 12. februara 1987. godine, revidirana Preporukom (2006) 2 Komiteta ministara, od 11. januara 2006. godine.
7. The United Nations Standard Minimal Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules), Vienna, usvojena Rezolucijom Generalne skupštine UN 17. decembra 2015. godine, 70/175.
8. Knežić, B., „Obrazovanje osuđenika-način da se bude Slobodan”, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2017.
9. Stevanović, Z., „Otvoreni zatvori”, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja”, Beograd, 2008.
10. Petrović, V., Jovanić, G., Luković, M., „Efektivnost radnih programa u zatvorima – primer SAD”, *Specijalna edukacija i rehabilitacija* br. 4/2017.
11. Pravilnik o radu osuđenog lica, „Službeni glasnik RS”, br. 145 od 28. decembra 2014.
12. Jovanić, G., „(Ne)sigurnost u zatvoru”, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, vol. 13, br. 2, 2014.
13. Tanjević, N., „Pogled kroz zatvorske rešetke”, *Fakultet za menadžment*, 2018.
14. Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 98/06.
15. Knežić, B., „Obrazovanje osuđenika – između prava i mogućnosti”, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, godina XXX, br. 1-2/2011.
16. Tanjević, N., „Pogled kroz zatvorske rešetke”, *Fakultet za menadžment*, 2018.
17. <http://www.yucom.org.rs/izaresetaka-u-neslobodnom-svijetu/>, pretraženo 7. februara 2018. godine.
18. Mrvić-Petrović, N., „Križa zatvora”, *Vojnoizdavački zavod*, Beograd, 2007.
19. Tanjević, N., „Pogled kroz zatvorske rešetke”, *Fakultet za menadžment*, Sremski Karlovci, 2018.

Istorija rada:

Rad primljen: 15.03.2019.

Prva revizija: 22.03.2019.

Prihvaćen: 24.03.2019.